

Kolosi Tamás

POLGÁRNAK LENNI

Beszélgetések Ferenczi Borbálával

© *Ferenczi Borbála, 2020*

© *Kolosi Tamás, 2020*

A pályaválasztásomat, de akár a gimnáziumi próbálkozásaimat is biztos, hogy meghatározta az a kulturális tradíció, amibe belenőttem, s amiben meghatározó szerepe volt a tudás tiszteletének, annak, hogy a tudás útján lehet kiemelkedni. Ez nem iskolai végzettségben fejeződött ki, hanem annak a zsidó kereskedő, polgári rétegnek a kulturális mintáiban nyilvánult meg, amelyik mindig nagyon nagyra tartotta a tudást. Nem véletlenül hívja magát a zsidóság a könyv népének. Itt a könyv

nemcsak a Bibliát jelenti, hanem a tudást is. Biztos vagyok benne, hogy abban a fennmaradásért folytatott, több ezer éves harcban, ami a zsidónak megmaradtak életét végigkísérte, szerepe volt a tudás tiszteletének. Ez néha aztán egészen abszurd formákat is öltött. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy a tradicionális zsidó iskolákban zajlott képzéseknek a modern tudáshoz milyen nagyon kevés közük volt. A tradicionális zsidó iskola sokkal inkább a magolós, okoskodó készségek kifejlesztésére való, mint arra, hogy valaki a korszellemmel haladó tudásanyaggal vértessze fel magát. Általában is igaz, hogy korábban a zsidók elől el voltak zárva bizonyos pályák, így az intellektuális, valamint a pénzügyekhez, kereskedelemhez kapcsolódó pályákon kellett érvényesülniük. Ezek együtt alakították ki azt a fajta kulturális tradíciót, amiről beszélek. Ez a tradíció részben talán a génjeinkben is benne lehet, de biztos, hogy benne volt a szüleink törekvéseiben is. Nálunk különösen érvényes és élő volt ez a törekvés édesanyám esetében, aki feltétlen támogatással iskoláztatott. Mivel még időben bebizonyosodott, hogy a sport és a művészetek területén nem tudnék kiemelkedő teljesítményeket nyújtani, így maradt számomra a tudomány. A szüleim pedig feltétel nélkül támogatták azt, hogy értelmiségi pályára lépjek.

Hogy érezte magát a bölcsészkaron?

A filozófia–magyar szak nekem valami miatt gyerekjáték volt. Nem is tanultam rendesen, mégse izgultam a vizsgákon. Az évfolyamtársaim vizsgadrukkját nem ismertem, simán vettem az akadályokat. Amikor a tudásom hiányzott, dumával pótoltam ki. Ezt mind

a magyar, mind a filozófia szakon meg lehetett tenni. Nagyon kevés olyan tanárom volt, akik hatással voltak rám. A magyar szakon olyan nagyon kiemelkedő egy sem volt. Hogy is mondjam? Innét nem kaptam meghatározó impressziókat. Wéber Antalnak például nagyon lehetett élvezni az előadásait, mert a tudása mellé remek humora volt. Az ő témája azonban, a XVIII-XIX. századi magyar irodalom, engem nem érdekelt. Király Istvánhoz szemináriumra jártam, s vele meg az volt a helyzet, hogy nem szerettem, mert nekem nagyon vonalas volt, tanulni viszont lehetett tőle. A nyelvészet-től kifejezetten kirázott a hideg. Tehát a magyar szakot csak úgy mellékesen csináltam. A filozófia szakon kevés jó és sok rossz tanárunk volt. A jobbak közül Simon Endrét emelném ki, aki antik filozófiát, és Munkácsy Gyulát, aki főleg Kantot és XVIII-XIX. századi filozófiatörténetet tanított. Munkácsynál két féléven keresztül Kant *A tiszta ész kritikájának* az első fejezetét elemeztük, ami mindösszesen talán huszonöt oldal lehet. De így megtanultuk, hogyan kell rendesen szöveget elemezni. Szóval nem egy ezoterikus tudásanyagot szereztünk, nem extenzív oktatás volt, hanem intenzíven a szövegelemzéssel foglalkoztunk. Aztán voltak olyan tanárok, főként a történészek közül, akiknek az előadásaira érdeklődésből jártunk be, s nem azért, mert kellett vagy direkt módon kapcsolódott a mi szakpárjainkhoz. Ilyenek voltak például Hahn István ókortörténész és Komoróczy Géza, aki később főként hebraisztikával foglalkozott, s akkor kezdte a pályáját fiatal tanársegédként, amikor én egyetemista voltam. De nagyon komoly, meghatározó élmény vagy hatás itt sem ért. Harmadéves lehettem, amikor első alkalommal indult úgynevezett B szakként az esztétika.

Én jelentkeztem. Csak öten jártunk ide. Engem a felvett három szakomból a színház miatt talán ez érdekelt a legjobban. Drámaesztéta, színházesztéta szerettem volna akkor lenni. Itt már több pozitív élményem volt, a tanári gárda is jobb volt, mint magyar–filozófián. Nagy hatással volt rám Szigeti József: annak ellenére tiszteltem és szerettem, hogy politikailag nem értettünk egyet. Ő volt az egyik legdogmatikusabb oktató a tan széken, ugyanakkor hatalmas tudású, rendkívül művelt embernek ismertük meg, akitől rengeteget lehetett tanulni. Érdekes módon ő is kipécézett engem. Ketten lettünk a kedvenc tanítványai egy Barlay Laci nevű fiúval, aki aztán gyorsan disszidált Németországba. Úgy tudom, Németországban egy kisebb egyetemen oktatott filozófiát, de aztán nem hallottam róla többet. Barlay Laci a '60-as években írt egy gusztustalan cikket a „lukácsisták” ellen Szigeti József stílusában. Ezzel aztán diszkreditálta magát a magyar filozófiai életben. Akkoriban Lukács nagyon haladó és a rendszer által kevésbé támogatott filozófusnak számított, még akkor is, ha volt az a híres mondása, hogy „a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus”. Persze, ezt az állítását a történelem idővel cáfolta. Ennek ellenére a mai napig Lukács az, akinek – hiába is próbálják ezt most a jelenlegi kurzuslovagok tagadni – a magyar filozófiatörténetben a legnagyobb nemzetközi hatása volt. Szigeti minden csütörtökön azt mondta: „Kolosi, Barlay, jönnek a Gerbeaud-ba Tátra-csúcsot enni?” Ez volt a kedvenc süteménye. A Gerbeaud meg a kedvenc helye. Szóval szeretni kellett a Tátra-csúcsot. Szigeti Lukács-tanítvány volt. És az egyik nagy áruló lett belőle a Lukács-iskolában, mert az '50-es években ő fordult először élesen szembe Lukáccsal.

Az esztétika szakon volt egy fantasztikus ember, Hont Feri bácsi, aki drámaesztétikát tanított. Ő találta ki a Szegedi Szabadtéri Játékokat a '30-as években. Utána negyven magyar filmben volt benne. Ő volt a filmgyár első kommunista igazgatója.¹⁵ Illegális kommunista volt persze, és egy nagyon izgalmas, nagyon aranyos személyiség, akinek a viselkedéséből, magatartásából is tanulni lehetett. A harmadik meghatározó figura az esztétika szakon Hermann István volt. Hermann szintén Lukács-tanítvány volt. Idővel aztán e miatt az elköteleződése miatt nem taníthatott az egyetemen. 1956 után kirakták a József Attila Gimnáziumba középiskolai tanárnak. Ugyanakkor a Lukács-iskola sem fogadta be teljesen. Nemcsak azért, mert Heller Áginak volt az elvált férje, hanem azért is, mert filozófusnak tartotta magát, Lukács meg mindenáron drámatörténést akart belőle csinálni. Hermann Pista ennek ellenállt, és egyre több konfliktusa lett Lukáccsal. Nőtt a feszültség kettejük között. A József Attila Gimnáziumban aztán idővel összeszerelmesedett az osztályába járó egyik kislánnyal. Érettségi után el is vette feleségül. Két gyerekük született Benczur Margittal, aki esztétika szakon tantársam és jó barátom volt. Részben Margiton keresztül is, idővel, Pistával már nem tanár-tanítvány viszony volt köztünk, hanem baráti kapcsolat, ami akkor szakadt meg, amikor én szociológus lettem. Azaz egy antimarxista tudományágot választottam, és ez közénk állt a barátságunkban. Ők voltak azok, akik az egyetemen valamilyen módon hatással voltak rám, ami a tanári kar létszámát tekintve azért kisebbség.

¹⁵ Hont Ferenc 1933-ban alapította a Szegedi Szabadtéri Játékokat; 1948-1949-ben volt az Állami Filmgyártó Vállalat művészeti vezetője.

Az évfolyamtársaim közül főként a filozófia szakon voltak olyanok, akik később komolyabb pályát futottak be. Vidrányi Kati volt a legnagyobb tudású köztünk; és neki nemcsak a tudása, de a kitartása és a szorgalma is elképesztő volt. Eleinte főleg a felvilágosodás korának filozófiájával foglalkozott; a Filozófiai Intézetben élte le az életét. Nagyon jó barátságban voltam Zeley Lacival, aki később rádiós szerkesztő és újságíró lett. Az ő nevét sajnos leginkább egy hamisítási botrány miatt lehet ismerni. Zeley még rádiós korában jónak lett Teller Edével, olyannyira, hogy aztán valamikor a 2000-es években sikeresen hamisított egy Teller-levelet. Ez a hamisított levél Teller stílusában erősen bírálja az akkor épp ellenzékben lévő Fideszt. Teller akkoriban már rég Amerikában élt, meglehetősen beteg is volt, s ugyan lehet, hogy beszélgetett és a régi barátság okán interjúzott is Zeley Lacival a magyarországi helyzetről, de hogy ilyen levelet nem írt és nem tervezett volna közreadni, az később beigazolódott. Az évfolyamtársaim közül ketten, Haraszi Miklós és Gáti Tibor belekeveredtek a '60-as években nagy vihart kavart maoista pernek nevezett ügybe.¹⁶ Őket ki is rúgták az egyetemről emiatt. Ez a maoista jelző arra utalt, hogy a Kádár-féle „liberalizmussal” szemben egy radikálisabb kommunista vonalat képviseltek, ami azt jelentette, hogy baloldalról kritizálták a fennálló rendet: úgy gondolták, hogy Kádár a konszolidációval letért az

¹⁶ 1968. május–júniusban zajlott az úgynevezett maoista per a Kínai Kommunista Párt által hirdetett dogmatikus nézeteket magáénak való csoport irányítói ellen. Összesen kilenc személyt vádoltak röpcédulák terjesztésével és az államrendet veszélyeztető összeesküvéssel. Az elsőrendű vádlott, Pór György 1969-ben szabadult, a másodrendű vádlottat, Bencze Sándort kétévi börtönbüntetésre ítélték.

igazi kommunista útról. Lett körülöttük egy kisebb, főként bölcsészekből, közgazdosokból és műegyetemistákból álló csoport. Voltak kapcsolataik a kínai követséggel, s ehhez egy Magyarországon élő görög emigráns volt az összekötőjük. Ez a csoport állítólag ellenkormányt alakított, és volt egy úgynevezett fekete- vagy halállistájuk, amelyen azok az elhajlók és liberális kommunisták szerepeltek, akiket mindenképp félre akartak állítani és kiiktatni, ha hatalomra jutnak. Ennek a maoista botránynak a történetét később egy nagyon jó regényben írta meg Dalos György, aki szintén tagja volt a társaságnak.¹⁷ Dalos Györgyöt több év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték a maoista perben, és hosszú ideig nem is jelenhettek meg regényei, írásai az országban. A regény nekem kifejezetten tetszett és szórakoztatott, mert könnyen be tudtam azonosítani a szereplőket és a történéseket. Intenzívebb barátságaim azokkal az évfolyamtársaimmal, akikkel idővel szociológusként dolgoztunk együtt, később alakultak ki. Ilyen volt Papp Zsolt, Szegő Andrea, Szirmai Viktória, aki ma is a szűkebb baráti társaságom tagja.

Ebben az időszakban a legnagyobb élményt igazából a nyári szünetek jelentették, amikor dolgoztunk. Apám egyik ismerőse útján bekerültem a SZOT üdülési osztályára, ahol elvégeztettek velem egy rövid kultúrfelelőstanfolyamot. Ezután rövidesen megbíztak azzal, hogy a dél-balatoni kultúrfelelősök főnöke legyek. Így nyaraként lent dolgoztam Siófokon, s már az első nyár végén levittem magammal Zsófit is, aztán több évfolyamtársamat, többek közt Szirmai Vikit is. Az időszakos

¹⁷ Dalos György: *Hosszú menetelés – rövid tanfolyam*, Budapest, Magvető, 1989.

üdülőkben tíz darab kéthetes turnus volt, így május közepétől innen jártunk fel az egyetemre vizsgázni, s október elejéig elblicceltük a szemeszter első két-három hetét. A SZOT-os időszak három nyara alatt Zsófiival annyit tudtunk közösen keresni és félrerakni, hogy befizethettünk az első autónkra, ami természetesen egy Trabant volt. Ezt cseréltük le később egy Zastavára. Nekem az egyetemi éveim elején inkább ezek a nyarak jelentettek igazi élményt, s nem maga a bölcsészkar.

Miért és hogyan nyergelt át a szociológiára?

1969-ben diplomáztam magyar–esztétika–filozófia szakon, Hont Ferenchez írtam a szakdolgozatomat a drámák időkezeléséről. *Drámai idő* volt a címe, s egy sűrítménye még meg is jelent a *Filozófiai Szemlé*ben még 1969-ben.¹⁸ Hont Feri bácsi révén a végzés utánra fix állásigéretem volt a Színháztudományi Intézetbe, azonban az államvizsgák idején őt nyugdíjazták, az intézetet pedig Színháztörténeti Múzeummá alakították, így az én jövőbeli lehetőségeim is megváltoztak, és akkor második lehetséges pályaként a társadalomtudomány maradt. Az egyetem végén a három szakom mellett ugyanis már bekapcsolódtam az akkor alakult Társadalomtudományi Intézetbe¹⁹ tudományos segédmunkákat végezni. Aztán megint a szerencse játszott a kezemre. 1967-ben a Társadalomtudományi Intézet keretében indult el 1949 után az első módszeres szociológusképzés Magyarországon. 1950-ben Szalai Sándort

¹⁸ A dráma alapvető sajátosságáról, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1969, 51–58.

¹⁹ Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetéről van szó, amely 1966-ban alakult meg.

letartóztatták,²⁰ a Társadalomtudományi Tanszéket – így hívták akkor a Szociológia Tanszéket – megszüntették, és a szociológiát burzsoá áltudománynak deklarálták. Lengyelország kivételével sehol a szocialista táborban nem volt szociológiai kutatás és oktatás. Aztán a '60-as évek közepén, részben megint Szalai cikkeivel, Hegedüs András és Szántó Miklós fellépésével indult meg a szociológia rehabilitációja a szocialista rendszeren belül. Oktatás és egyetemi képzés formájában csak melléktárgyként fordult elő a '60-as évek közepétől. Ez az új gazdasági mechanizmus, a reform és a liberalizálódás időszaka volt, és ebbe jól belefért a szociológia felélesztése. Akkor született egy olyan párt-határozat, hogy az egyetemeken szociológusképzést kell bevezetni. Ehhez persze tanárok kellettek, de nem voltak. Voltak néhányan, akik még a '40-es években a Szalai-féle tanszék környezetében tanulták a szakmát. Cseh-Szombathy László vagy Ferge Zsuzsa tartozott ehhez a körhöz. De nem voltak fiatalok. És ekkor a Társadalomtudományi Intézetben, 1967-ben és utána 1968-ban is, indult évenként egy egyéves intenzív szociológusképzés, amit Huszár Tibor irányított.²¹

²⁰ Szalai Sándort 1950. június 14-én éjszaka tartóztatták le a lakásán, és szállították először az ÁVH Sztálin (ma Andrássy) út 60. szám alatti pincéfogdájába, majd a Markó utcai börtönbe. Koholt vádak alapján hazafüggetlenséggel és kémkedéssel vádolták, vallatása során megkínózták. Első fokozatú életfogytiglani börtönbüntetést kapott, majd többszöri felülvizsgálati kérelme után 1956 márciusában szabadult. 1957-ben rehabilitálták.

²¹ „Huszár Tibor önéletrajzában (*Metszetek nyolc évtized magántörténelméből*, Budapest, Corvina, 2010) részletesen [...] ír erről, azaz arról a megbízatásról, amit Aczél Györgytől kapott, aminek célja a hazai szociológiai oktatás megalapozása volt.” Lásd Volt egyszer egy intézet. Marelly Kiss József beszélgetése Gombár Csabával, 2000, 2012/10, lásd <http://ketezer.hu/2012/10/volt-egyszer-egy-intezet/>, letöltve 2020. április 28.

Itt azok voltak a tanárok, akik egy kicsit is értettek a szociológiához Magyarországon. Az előbb említettek mellett még mondjuk Szelényi Iván vagy Kulcsár Kálmán. Talán pontosabb társadalomtudományos oktatásról beszélünk, mert nem csak szociológiát hallgattunk. A jogról meghívott vendégként Peschka Vilmos beszélt, de Veres Péter is tartott előadást nekünk a népi kultúráról. Tehát ez érdekes dolog volt. A különböző egyetemek fiatal marxista oktatói közül, akiknek ehhez kedvük volt, valahogy felvételiztették és beiskolázták, így lettek hallgatóik. Minket hármunkat, Papp Zsoltot, Szegeő Andreát és engem, akik nem fiatal oktatók voltunk, de tudományos segédmunkásként dolgoztunk a Társadalomtudományi Intézetben, megkérdeztek, hogy lenne-e kedvünk ezt a képzést elvégezni. Így lettünk beiskolázva. Zsolt és Andrea épp végzett, én még utolsó éves voltam, itt lettünk szociológussá felütve. Amikor a színháztudományi karrierem még a megindulása előtt véget ért, akkor ezen az eléggé furcsa módon kerültem a szakmába. Igazából a képzés egy éve alatt nőtt meg az érdeklődésem és az elköteleződésem a szociológia iránt. De még két-három évig előfordult, hogy az igazgatóm leszúrt azért, hogy már megint színikritikám jelent meg a *Népszabadságban*. Egyszerűen összekevert Koltai Tamással, akinek ekkor már tényleg megjelentek színikritikái. Mint a szociológiai tanfolyam végzősét meghívtak tanársegédnek a Politikai Főiskolára. Az intézeti igazgatóm, Lakos Sándor azonban revizionista nézeteimre hivatkozva ezt megfúrta, s rögtön felvett magához a Társadalomtudományi Intézetbe. Lakosnak egyébként ilyen volt a stílusa és a hozzáállása is az intézetéhez. Én meg nem is bántam ezt a helyzetet, mert lett állásom, és addigra a szakmában

is láttam lehetőséget. Lakos hagyta, hogy az intézetben dolgozók szabadon gondolkozzanak és létezzenek, ezért a legszélsőségesebb dogmatikusoktól az ellenzékiekig nagyon sokféle ember volt itt együtt. Csak a publikációk területén követelte meg, hogy olyan anyag ne lásson napvilágot, amit a rendszer nem tűrne meg. Minden másban szabadságunk volt, igazi kutatói szabadságunk, és én ezt nagyon élveztem. Ez a szabadság az intézetben folyó munkára is kedvezően hatott. Ennek aztán az lett a következménye, hogy a Társadalomtudományi Intézetben, aminek politikailag igen közel kellett volna állnia a fennálló rendszerhez, jóval szabadabban lehetett kutatni és létezni, mint mondjuk egy egyetemi tanszéken, ahol sokkal erősebben ellenőrizték és könnyebben félreállították az embereket, ha valami nem vágott egybe a központi irányítás ideológiájával. Lakos akkor bukott meg állítólag, amikor egy politikai bizottsági gyűlésen Nemes Dezső és Aczél György is előhúzott egy-egy vaskosabb iratot, mondván, hogy hiszen a Lakos elvtárs és a Társadalomtudományi Intézet is az ő álláspontját támasztja alá – így persze kiderült, hogy a Lakos elvtárs aláírásával többféle anyag is elkészült, úgyhogy őt gyorsan felmentették.²² Ezután jött oda igazgatónak Huszár István, aki meggyőződéses reformpárti volt, és nem mellesleg kiváló szakember. Huszár eredetileg statisztikusként indult, s a Központi Statisztikai Hivatal egyik legjobb időszaka is akkorra tehető, amikor ő volt ott az elnök. Később, amikor Aczél, Nyers Rezső, Fehér Lajos kikerült a politika közvetlen közeléből, Huszár volt az egyik

²² Lakos Sándor 1966-tól 1980-ig volt a Társadalomtudományi Intézet igazgatója, majd 1982-ig a tudományos igazgatói posztot töltötte be.

kompromisszumos ember, akit az Országos Tervhivatal elnöki tisztségébe ültettek.²³ De kiderült, hogy Huszár nem elég vonalas a Tervhivatal élére, s így került hozzánk a Társadalomtudományi Intézetbe. Ez egy óriási korszaka volt az intézetnek, de a legizgalmasabb kutatások a '70-es évek végén és a '80-as évek elején készültek. Amikor aztán Huszárt is félreállították, és elküldték a Párttörténeti Intézet igazgatójának, akkor az addigra már lejjebb bukott Aczél Györgyöt tették meg igazgatónak.²⁴ Aczélról sokféle történet él a közbeszédben. Van közöttük olyan, ami jó, és olyan, ami rossz embernek állítja be. Én ugyan már csak a hatalom kegyeiből kiesett Aczél Györgyöt ismerhettem meg, de róla a mai napig kiváló véleményem van. Rendkívül intelligens, művelt, tájékozott, és szerintem jó szándékú ember volt. Nem éreztem különösebb hatalmi nyomást vagy ellenőrzést, amikor az ő vezetése alatt kellett dolgoznunk. Összefoglalóan tehát kifejezetten szerencsés indulásnak gondolom, hogy a Társadalomtudományi Intézetben kezdhettem a pályám 1969-ben.

²³ Huszár István 1975-től 1980-ig állt az Országos Tervhivatal élén.

²⁴ Aczél György 1985 és 1989 között volt a Társadalomtudományi Intézet főigazgatója; Huszár „[t]ávozásának, tudomásunk szerint, Aczél érkezése volt az egyedüli indoka”. Révész Sándor: *Aczél és korunk*, Budapest, Sik, 1997, 355.

MAGVETŐ
KÖNYVKIADÓ ÉS KERESKEDELMI KFT.
www.magveto.hu
www.facebook.com/magveto
magveto.kiado@lira.hu
Felelős kiadó Dávid Anna

Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben,
a nyomda alapításának 138. esztendejében, 2020-ban.
A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
Felelős vezető Csöndes Zoltán vezérigazgató
www.gyomaikner.hu

Felelős szerkesztő Schmal Alexandra
Korrektor Balogh Emerencia
A kötetet Pintér József tervezte
Műszaki vezető Takács Klári
Kiadványszám 9111
Kner Antikva betűtípusból szedve
ISBN 978 963 14 2634 2
ISSN 0324-797X